

Γ) Ἡ ἀτοπία καὶ ἡ γοητεία τοῦ Σωκράτη

Σὲ ὅποιον εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ χῶρο τοῦ προσώπου, ἀτοπία φαίνεται ἡ δράση καὶ ἡ ἐνέργεια γενικὰ τοῦ Σωκράτη. Ἀλλόκοτη καὶ παράξενη.

Ξενίζει ὁ Σωκράτης τοὺς ἄλλους, γιατί οἱ ἄλλοι μετροῦν τίς πράξεις τους ἀπάνω στὰ ἐξωτερικὰ ἀποτελέσματα, μὲ κριτήρια λοιπόν, στὸ βάθος, τὸ ψυχολογικὸ ἐγώ. Ἄλλα τὰ μέτρα, ἄλλος ὁ χῶρος στὸν ὁποῖο κινουῦνται· γιὰ τοῦτο ἀτοπος φαντάζει ὁ Δάσκαλος.

Ὡστόσο ἔρχεται κάποια ὥρα στὴ ζωὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου, ἡ ὥρα ὅπου δέχεται τὴν καθαρὴ λάμψη τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ τότε καθέννας αἰσθάνεται ὅτι ἐκεῖνο ποὺ κάνει ὁ Σωκράτης, εἶναι ὅ,τι καὶ αὐτὸς καὶ ὄλοι ἔπρεπε νὰ κάνουν. Τοῦτο δῶ ἐξηγεῖ τὴ γοητεία καὶ τὸ θαυμασμὸ ποὺ προκαλεῖ ὁ Δάσκαλος. «Εὐνοίδα γὰρ ἑμαυτῶ, ὁμολογεῖ ὁ Ἀλκιβιάδης στὸ πλατωνικὸ «Συμπόσιον»⁽¹⁾, ἀντιλέγειν μὲν οὐ δυναμένῳ ὡς οὐ δεῖ ποιεῖν ἅ οὔτος κελεύει». Τόσο ἀναντίλεκτη ἦταν ἡ ἐσωτερικὴ καὶ βαθύτερη οὐσία ποὺ ἀποκάλυπτε πάντα στὸ συνομιλητὴ του ὁ Σωκράτης. Καθὼς ὅμως βλέπει ὁ θαυμαστὴς ὅτι αὐτὸ πρὸς τὸ ὅποιον τὸν καλεῖ ὁ Σωκράτης εἶναι ἕνας Σταυρός, ἕνας Γολγοθᾶς, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, ὅτι θὰ χρειαστῆ νὰ μαλώνη διαρκῶς μὲ τὸν καθημερινὸ ἑαυτό του, γιὰ τοῦτο, ἐνῶ θαυμάζει τὸ Δάσκαλο, τὴν ἴδια ὥρα τὸν φοβᾶται καὶ τὸν ἀποφεύ-

1. 216b.

γει. Γιατί συναισθάνεται ὅτι, ἂν μείνη κοντά του, θὰ παραδοθῆ ὀλότελα στὴ δική του ὁδήγηση⁽²⁾.

Αὐτὴ τὴν ἀριστοτεχνικὴ ἀνάλυση τῶν συναισθημάτων πού συνήθως προκαλεῖ στοὺς ἄλλους ἢ «ἀτοπία» τοῦ Σωκράτη, μᾶς δίνει ὁ Πλάτων στὸ «Συμπόσιό» του⁽³⁾ μὲ τὸ στόμα τοῦ Ἀλκιβιάδη. Νέος μὲ ζωηρὰ πάθος, ἀλλὰ καὶ μὲ εὐγενεῖς παρορμήσεις ὁ Ἀλκιβιάδης, ἐνῶ ὑφίσταται τὴ ζωηρὴ γοητεία τοῦ Δασκάλου του, τὴν ἴδια ὥρα, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, προσπαθεῖ καὶ τὸν ἀποφεύγει. Τὸν τρομάζει ἢ εὐπραξία ὡς μόνιμη καὶ σταθερὴ ἐνέργεια τῆς συνείδησης.

Ἄφθονα στοιχεῖα διασώζει ἢ παράδοση, κυρίως ὅμως ὁ Πλάτων, γιὰ τὴ γοητεία τοῦ Σωκράτη καὶ τὴ συνυφασμένη μ' αὐτὴν ἀτοπία του. Ὅσο κι ἂν στὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἔχη τὸ ρόλο τῆς καὶ ἢ φαντασία μὲ τὴν ἐξιδανίκευση τῆς μορφῆς τοῦ Δασκάλου, ἢ γοητεία καὶ ἢ ἀτοπία παραμένουν ἀναμφισβήτητα γνωρίσματά του. Θὰ ἀνατρέξωμε σὲ μερικὰ χαρακτηριστικὰ περιστατικὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἐπιτρέψουν, καλύτερα ἀπὸ κάθε ἀνάλυση νὰ συλλάβωμε καὶ τὴν αἰτία καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν σωκρατικῶν αὐτῶν γνωρισμάτων.

Ἐνα ἀναφέρεται στὴ γνωριμία τοῦ Πλάτωνος μὲ τὸ Σωκράτη. Ἦταν δὲν ἦταν εἴκοσι χρονῶν ὁ Πλάτων, ὅταν γνώρισε τὸ Δάσκαλο, δεκαπέντε χρόνια περίπου ὕστερα ἀπὸ τὸ πρῶτο ἀνέβασμα τῶν «Νεφελῶν». Στὴ μεγάλη του τότε ὀριμότητα ὁ Σωκράτης μὲ κύρια φροντίδα νὰ ἐλέγχει, ὅπως εἶπαμε, τοὺς ἄλλους καὶ νὰ τοὺς ὠθῆ πρὸς αὐτογνωσία. Ὅταν ὁ Πλάτων γνώρισε τὸ Σωκράτη, εἶχε κιόλας σπουδάσει φιλοσοφία κοντὰ στὸν Κρατύλο, τὸν ὁπαδὸ τῆς φιλο-

2. Παρβλ. παραπάνω σ. 31.

3. 216 a - c.

σοφίας τοῦ Ἡρακλείτου. Καὶ οἱ ἄλλοι προσωκρατικοὶ δὲν τοῦ ἦσαν ἄγνωστοι. Ἀλλὰ καὶ ἡ καλλιτεχνική του φύση εἶχεν ἐκδηλωθῆ· ἔγραψε ποιήματα, εἶχε ἔτοιμη καὶ μιὰ τραγωδία. Ἦταν θαυμαστής τοῦ Εὐριπίδη, τοῦ ἀπὸ σκηνῆς φιλοσόφου. Μὲ λίγα λόγια ὁ νεαρὸς Πλάτων προχωροῦσε στὴν κατάκτηση τῆς ζωῆς μὲ ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτό του καὶ μὲ θάρρος. Πολλὲς ἄλλες ἐνδείξεις ἐπιτρέπουν νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ὄνειρό του τότε, μέσα στὰ ἄλλα, ἦταν καὶ τοῦτο: νὰ λάβῃ ἐνεργὸ μέρος στὴν πολιτικὴ δράση.

Ἡ παράδοση λοιπὸν μᾶς λέγει ὅτι μετὰ τὴν πρώτη του συνάντηση μὲ τὸ Δάσκαλο γύρισε ὁ Πλάτων στὸ σπίτι του ἄλλος ἄνθρωπος. Πῆρε τὰ ποιήματά του καὶ τὰ ἔριξε στὴ φωτιά, ἀπαγγέλλοντας ὁμηρικὸ στίχο προσαρμοσμένο στὴ δική του περίπτωση:

Ἦφαιστε, πρόμολ' ὦδε· Πλάτων νύ τι σείο χατίζει(4).

Πολλὲς ἐρμηνεῖες δίνονται σ' αὐτὸ τὸ περιστατικό. Λέγουν π.χ. ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ σωκρατικὸ ἔλεγχο γιὰ τὸ «γνῶθι σαυτόν» ὁ νεαρὸς Πλάτων κατάλαβε πόσο ἀτελῆ ἦταν τὰ ποιήματά του· ἢ ὅτι ἐνίωσε τὴν ἀνάγκη νὰ ὑποβάλλῃ τὴ φαντασία του στὴν αὐστηρὴ σωκρατικὴ λογικὴ ἀκολουθία κ.ἄ. Εὐλόγα ὅλα αὐτά, δὲν ἐξηγοῦν ὅμως τὴν ψυχικὴ μεταστροφή τοῦ Πλάτωνος. Πρέπει, νομίζω, νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ὁ Σωκράτης ἀποκάλυψε στὸ νεαρὸ ἔραστή τοῦ κάλλους τῆς μορφῆς, τὴν ἐσωτερικὴ ὁμορφιά τοῦ ἀνθρώπου, ὁμορφιά ἀνώτερη ἀπὸ κάθε ἀντικειμενικὴ μορφή(5), καὶ ἔτσι τὸν οἰστρηλάτησε στὴ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου.

4. Ἰλιάδα Σ. 392:

Ἦφαιστε πρόμολ' ὦδε· Θέτις νύ τι σείο χατίζει.

5. Βλέπε καὶ παραπάνω σ. 43 κέ.

Ὅπωςδήποτε γεγονός μένει ὅτι ἡ γνωριμία τοῦ Πλάτωνος μέ τὸ Σωκράτη στάθηκε ἀποφασιστικό καὶ πολυσήμαντο γεγονός τῆς ζωῆς τοῦ μεγάλου φιλοσόφου. Περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο συνετέλεσε στὸ νὰ τὸν ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν ποίηση καὶ τὴν πολιτικὴ δράση καὶ νὰ τὸν προσδέσῃ στὴ φιλοσοφία· μέ ἄλλα λόγια νὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ γνωρίσῃ βαθύτερα τὸν ἑαυτό του. Πόση στάθηκε ἡ γοητεία τοῦ Δασκάλου στὸν Πλάτωνα φαίνεται καὶ μόνο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὸν Σωκράτη βλέπει ὁ Πλάτων τὸν ἰδανικὸ ἄνθρωπο. Καὶ τὸν προβάλλει μέ τοὺς διαλόγους του ὡς τὸν τύπον ἀνθρώπου ποὺ καλοῦνται οἱ ἀναγνώστες καὶ ἀκροατές του νὰ πραγματώσουν.

Τὴν ἀναστάτωση ποὺ προκαλεῖ ἡ γνωριμία μέ τὸ Σωκράτη, δίνει παραστατικὰ καὶ ὁ Μένων στὸν ὁμώνυμο πλατωνικὸ διάλογο⁽⁶⁾.

« Ἐχω ἀκούσει, ἀλήθεια, Σωκράτη, λέγει ὁ Μένων, καὶ πρὶν σὲ γνωρίσω ἀπὸ κοντά, ὅτι τίποτε ἄλλο δὲν κάνεις παρὰ μόνο τοῦτο δῶ: καὶ ὁ ἴδιος νὰ βρίσκονται σὲ ἀπορίες καὶ ἄλλους νὰ κἀνης νὰ πέφτουν στὴν ἴδια κατάσταση. Νά, καὶ τώρα, ὅπως μοῦ φαίνεσαι, μοῦ κάνεις τὰ μάγια σου, μέ ποτίζεις φίλτρα, μοῦ διαβάσεις τὰ ξόρκια σου, ὥστε μέ ἔχεις πλημμυρίσει μέ ἀπορίες. Καί, ἂν ἐπιτρέπῃς τὸ ἄστεϊο, μοῦ φαίνεσαι ἴδιος κι ὁμοιος μέ τὴ γνωστὴ νάρκη τῆς θάλασσας. Γιατὶ καὶ αὐτὴ ναρκώνει πάντα ὅποιον τὴν πλησιάζει καὶ τὴν ἐγγίζει, καὶ σὺ μοῦ φαίνεσαι τώρα κάτι τέτοιο ἔχεις κάμει σὲ μένα, μέ νάρκωσες. Ἐγὼ τώρα αἰσθάνομαι, ἀλήθεια, ναρκωμένος καὶ στὴν ψυχὴ καὶ στὸ στόμα καὶ δὲν μπορῶ νὰ σοῦ ἀπαντήσω. Κι ὅμως ἀμέτρητες φορές ἔχω βγάλει πάρα πολλοὺς λόγους γιὰ τὴν

6. 79e κέ.

ἀρετὴ σὲ πολὺν κόσμον καὶ πολὺ ὄμορφους, ὅπως ἐνόμιζα. Μὰ τῶρα δὲν μπορῶ καθόλου νὰ πῶ μήτε τί εἶναι».

«Ἀπὸ τὸν Μαρσύα, λέγει καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης⁽⁷⁾, σὲ τοῦτο μονάχα διαφέρεις, ὅτι χωρὶς ὄργανα, μὲ τὰ λόγια μόνο φέρνεις στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Ὅταν ἐμεῖς τουλάχιστο ἀκούωμε κάποιον ἄλλον, καὶ πολὺ καλὸ ρήτορα, νὰ ἀναπτύσσει ἄλλους λόγους, κανένας μας μπορῶ νὰ πῶ, δὲ σκοτίζεται. Ὅταν ὅμως ἀκούη κανεὶς ἐσένα τὸν ἴδιο, ἢ τὰ δικά σου λόγια ἀπὸ τὸ στόμα ἄλλου, ἔστω καὶ πολὺ κακοῦ ὁμιλητῆ, εἴτε γυναίκα τὰ ἀκούσῃ, εἴτε ἄντρας, εἴτε ἔφηβος, ὅλοι μένομε ἐκπληκτοὶ καὶ μᾶς κυριεύουν. Ἐγὼ μάλιστα, ἂν δὲ φοβόμουν πῶς θὰ φανῶ τέλεια μεθυσμένος, θὰ ἔπαιρνα ὄρκο καὶ θὰ σᾶς ἔλεγα τὰ ὅσα ἔχω πάθει ὁ ἴδιος ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ ὅσα παθαίνω ἀκόμη καὶ τώρα. Γιατὶ ὅταν τὸν ἀκούω, ἡ καρδιά μου πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅσο ἡ καρδιά τῶν Κορυβάντων σκιρτᾷ, καὶ τὰ δάκρυα τρέχουν κάτω ἀπὸ τὰ δικά του τὰ λόγια...».

Ἡ πλατωνικὴ φαντασία, βέβαια, εἶναι ποὺ διατύπωσε τὰ δύο παραπάνω κείμενα καὶ πόσα ἄλλα. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅμως ὅτι ἡ φαντασία αὐτὴ δουλεύει ἀπάνω σὲ προσωπικὴ ἐμπειρία καὶ βίωμα τοῦ πραγματικοῦ καὶ ἱστορικοῦ γεγονότος, τῆς γοητείας δηλαδὴ καὶ ἀτοπίας τοῦ Δασκάλου. Καὶ θέλει ἀκριβῶς νὰ διαγράψῃ τὴ βαθιὰ ἀναμόχλευτη καὶ ἀναστάτωση ποὺ προκαλοῦσε. Ὁ συνομιλητῆς τοῦ Σωκράτη αἰσθάνεται πῶς δὲν μπορεῖ πιά νὰ παίξῃ μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ μὲ τοὺς ἄλλους, νὰ ὑποκρίνεται, νὰ κυνηγᾷ ἐντυπώσεις. Νιώθει πῶς ἤρθε καὶ γι' αὐτὸν ἡ ἀνάγκη νὰ εἶναι εὐλικρινὴς στὸν ἑαυτό του, νὰ γδυθῆ ἀπὸ ὅλα τὰ περι-

7. Πλάτωνος Συμπόσιο 215 c - d.

τὰ καὶ ψεύτικα στολίδια, νὰ ἐγκαταλείψη τὸ σοφιστὴ πού κρύβει μέσα του, νὰ στραφῆ καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν οὐσία τοῦ εἶναι του. Αὐτὴ τὴν ψυχικὴ εὐφορία γεννοῦν, ἢ θέλουν νὰ γεννήσουν τὰ λόγια τοῦ Σωκράτη.

Ἄς σημειώσωμε ὅτι ἡ γοητεία τοῦ Δασκάλου ὀφείλεται μόνον στὸ φῶς πού ἀναβλύζει ἀπὸ τὰ λόγια του. Δὲν ὀφείλει τίποτε στὸ παρουσιαστικό του. Ἐξωτερικά, μᾶς λέγουν ὅλες οἱ πηγές, ἦταν χυδαῖος καὶ ἀποκρουστικός. Πρόσωπο πλατύ, μύτη μὲ ρουθούνια γυρισμένα πρὸς τὰ πάνω, χεῖλη παχιά, στόμα μεγάλο, μάτια βοδιουῦ πού κοιτάζουν λοξά, κεφαλὴ μεγάλη, σῶμα κοντὸ μὲ ἐξογκωμένη κοιλιά. Σωστὸς Σιληνὸς ὅπως λέγει ὁ Ἀλκιβιάδης στὸ πλατωνικὸ «Συμπόσιο»⁽⁸⁾. Ὅ,τι ἀντίθετο πρὸς τὸν ἰδανικὸ κλασσικὸ τύπο τοῦ «καλοῦ κάγαθοῦ». Μέσα σ' αὐτὸν τὸ δύσμορφο ὅμως ἄνθρωπο ζῆ ἓνα φῶς πού τοῦ ὑπαγορεύει σκέψεις καὶ πράξεις οἱ ὁποῖες τὸν ξεχωρίζουν ἀπὸ κάθε ἄλλον καὶ τὴν ἴδια ὥρα τὸν κάνουν νὰ φαίνεται παράξενα ἀλλόκοτος. Ὁ ἐσωτερικὸς του κόσμος τοῦ ὑπαγορεύει νὰ ντύνεται μὲ εὐτελῆ μανδύα, νὰ περιφέρεται ξυπόλυτος στὴν ἀγορὰ καὶ ἔτσι νὰ πηγαίνει ὅπου τὸν καλοῦν, νὰ ἐπιβάλλῃ στὸν ἑαυτό του αὐστηρὴ ἐγκράτεια. Ἐξαιρετικὴ εἶναι ἡ ἐπιβολὴ πού ἀσκεῖ στὸν ἑαυτό του. Ἀντέχει ὅπως κανεὶς στὶς στερήσεις, τὴ δίψα καὶ τὴν πείνα, τὸ κρύο καὶ τὴ ζέστη⁽⁹⁾.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἀπὸ τὸ δαιμόνιο, τὴν ἀλλοκοτιὰ τοῦ Δασκάλου τὴν ἐπιτείνει καὶ ἡ μεγάλη του ἱκανότητα γιὰ αὐτοσυγκέντρωση πού μοιάζει μὲ πραγματικὴ ἔκσταση. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος παύει, θαρρεῖς, νὰ ὑπάρχῃ γιὰ τὸ Σω-

8. 215α.

9. Πλάτωνος Συμπόσιο, 219e — 220c, 223b - d.

κράτη. Ὑπάρχει μόνο αὐτός καὶ τὸ θέμα πού τὸν ἀπασχολεῖ. Ὅταν πήγαινε μὲ τὸν Ἀριστόδημο στὸ συμπόσιο τοῦ Ἀγάθωνα¹⁰) — τὸ σπίτι τοῦ Ἀγάθωνα εἶναι ἡ σκηνὴ τοῦ «Συμποσίου» — κάποια στιγμή φαίνεται νὰ ξεχνᾷ ὁ Σωκράτης ὅτι συμβαδίζει μὲ ἄλλον, μένει πίσω καὶ παραδίνεται σὲ σκέψη. Σταμάτησε καὶ ὁ Ἀριστόδημος νὰ τὸν περιμείνῃ. Ὁ Σωκράτης τὸν παρακάλεσε τότε νὰ τὸν ἀφήσῃ καὶ νὰ προχωρήσῃ. Ὁ ὑπηρέτης, πού ἔστειλε σὲ λίγο ὁ Ἀγάθων νὰ φωνάξῃ τὸ Σωκράτη, ἐπιστρέφει καὶ λέγει ὅτι, ὅταν τὸν κάλεσε δὲ φέλησε ὁ Σωκράτης νὰ μπῆ, ἀλλὰ στράφηκε πίσω καὶ στάθηκε στὴν ἐξώπορτα τοῦ διπλανοῦ σπιτιοῦ. Ὁ Ἀγάθων προστάζει τότε τὸν ὑπηρέτη νὰ μὴ λέῃ αὐτὲς τὶς ἀνοησίες, μόνο νὰ πάῃ νὰ φέρῃ τὸ Σωκράτη. «Ὅχι, ὄχι, ἐπεμβαίνει ὁ Ἀριστόδημος, ἀφῆστε τὸ Σωκράτη ἤσυχο· εἶναι συνήθεια του νὰ ἀπομονώνεται κάποτε καὶ νὰ στέκεται ὅπου βρεθῆ». Ἄρχισαν τότε τὸ δεῖπνο καὶ ὅταν ἦλθε ὁ Σωκράτης τοὺς βρῆκε «μεσοῦν δειπνοῦντας»¹¹).

Ὅταν στὸ τέλος τοῦ Συμποσίου ἔρχεται ὁ Ἀλκιβιάδης καί, μεθυσμένος, τονίζει τὸν ὠραιότερο ὕμνο γιὰ τὸ Δάσκαλο, τότε, γιὰ νὰ δείξῃ καὶ τὴν ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς συνθήκες, διηγεῖται καὶ τὸ ἀκόλουθο περιστατικὸ πού ἐγένεε κατὰ τὴν ἐκστρατεία στὴν Ποτεΐδαια, στὴν ὁποία εἶχαν καὶ οἱ δύο τους λάβει μέρος: «Συγκεντρωμένος, λέγει ὁ Ἀλκιβιάδης, στὸν ἑαυτό του ὁ Σωκράτης ἀπὸ τὴν αὐγὴ, εἶχε σταθῆ ἐκεῖ κάπου παραδομένος σὲ κάποια σκέψη: δὲν εὔρισκε διέξοδο, δὲν τὰ ἔβαλε ὅμως κάτω, ἀλλὰ ἔμενε ἐκεῖ καὶ ἐρευνοῦσε. Ἦταν

10. *Οπ. παραπ. 174d - 175c.

11. *Οπ. παρ. 175c.

πιά μεσημέρι· οί ἄλλοι τὸν ἔβλεπαν καὶ μὲ θαυμασμὸ ἔλεγαν ὁ ἓνας στὸν ἄλλον, ὅτι ὁ Σωκράτης στέκεται ἐκεῖ ἀπὸ τὴν αὐγὴ καὶ σκέπτεται κάτι. Στὸ τέλος κάποιοι ἀπ' αὐτοὺς πού τὸν εἶδαν, ὅταν βράδιασε, ἀφοῦ δείπνησαν, ἔβγαλαν ἔξω ἀπὸ τὶς σκηνές τὰ κρεβάτια ἐκστρατείας — ἦταν καλοκαίρι — πλάγιασαν στὴ δροσιὰ καὶ παραφύλαγαν, νὰ δοῦν ἂν θὰ σταθῆ καὶ τὴ νύχτα ἐκεῖ ὄρθιος. Καὶ κεῖνος στάθηκεν ἐκεῖ ὥσπου ξημέρωσε καὶ βγῆκε ὁ ἥλιος. Ἔκαμε τότε τὴν προσευχὴ του στὸν ἥλιο καὶ κίνησε καὶ ἔφυγε...»⁽¹²⁾

Ὁ Σωκράτης, προσθέτει ὁ Ἀλκιβιάδης, δὲ μοιάζει μὲ κανένα ἀνθρώπο, οὔτε ἀπὸ τοὺς παλαιούς, οὔτε ἀπὸ τοὺς τωρινούς. Τί ἦταν ὁ Ἀχιλλέας μπορεῖ νὰ μᾶς τὸ δείχνῃ ὁ σύγχρονός μας Βρασίδης· καὶ ὁ Περικλῆς μπορεῖ νὰ μᾶς δίνῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Νέστορα. «Στὴν ἀλλοκοτιὰ ὅμως πού ἔχει τοῦτος ἐδῶ ὁ ἀνθρώπος, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος καὶ οἱ σκέψεις του, δὲν μπορεῖς, ζητώντας, νὰ βρῆς, οὔτε νὰ τὸν πλησιάσῃ κανεὶς, οὔτε ἀπὸ τοὺς τωρινούς οὔτε ἀπὸ τοὺς παλιούς. Ἐκτὸς ἂν τὸν παραβάλλῃς μὲ αὐτοὺς πού θὰ πῶ, ὄχι μὲ κανένα ἀνθρώπο, ἀλλὰ μὲ τοὺς Σιληνοὺς καὶ τοὺς Σατύρους, καὶ αὐτὸν καὶ τὰ λόγια του. Γιατὶ νὰ, λησμόνησα νὰ ἀναφέρω καὶ τοῦτο· ὅτι τὰ λόγια του εἶναι ὀλόιδια μὲ τοὺς Σιληνοὺς πού ἀνοιγοκλείνουν⁽¹³⁾. Ἀλήθεια, ἂν κανεὶς θελήσῃ νὰ ἀκούσῃ τὰ λόγια τοῦ Σωκράτη, στὴν ἀρχὴ θὰ τοῦ φανοῦν πολὺ γελοῖα· μὲ τέτοιες λέξεις καὶ φράσεις τὰ περιτυλίγει, σὰν μὲ δέρμα Σατύρου. Μιλᾷ γιὰ σαμαρωμένα γαϊδούρια, γιὰ χαλκιάδες, γιὰ

12. Ὅπου παρ. 220c - d.

13. Ὅπου παρ. 221e - d «τοῖς Σιληνοῖς τοῖς διοιγομένοις». Πρόκειται γιὰ ὁμοιώματα Σιληνῶν πού ἀνοιγοκλείναν. «...οἱ, διχάδε διοιχθέντες, φαίνονται ἐνδοθεν ἀγάλματα ἔχοντες θεῶν» (215b).

σκυτοτόμους και για βυρσοδέφες. Και μοιάζει να λέγη πάντα τις ίδιες σκέψεις με τὰ ἴδια λόγια. "Ἐτσι πὺν κάθε ἀνίδεος και κάθε βλάκας θὰ κοροϊδεύε τὰ λόγια του. "Ἄν ὅμως τὰ δῆς νὰ ἀνοίγουν και μπῆς μέσα τους, πρῶτα πρῶτα θὰ βρῆς ὅτι μόνο αὐτοὶ οἱ λόγοι ἔχουν νόημα μέσα τους, ἔπειτα θὰ βρῆς ὅτι εἶναι πολὺ θεϊκοὶ και ἔχουν μέσα τους πάμπολλες ἐξαίσιες εἰκόνες ἀρετῆς και τείνουν ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο, ἢ γιὰ νὰ πῶ καλύτερα, τείνουν μᾶλλον σὲ ὅλα ὅσα ταιριάζει νὰ μελετᾷ ὁποῖος μέλει νὰ γίνῃ ἄνθρωπος «καλὸς καγαθός» (14).

"Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐξαίσια τὰ γράφει βέβαια ὁ Πλάτων. "Ἐπειτα ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ Σωκράτη πὺν μᾶς δίνει, ὑπηρετεῖ κάποιο σκοπὸ στῆ δικῆ του φιλοσοφία. Δὲν εἶναι τόπος ἐδῶ νὰ μιλήσωμε γι' αὐτά. Θὰ ἐπαναλάβω μόνο ὅτι ἐκεῖνο πὺν δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε εἶναι ὅτι γιὰ νὰ πῆ ὅσα λέγει ὁ Πλάτων ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸ Σωκράτη, ὄχι ἀπὸ κανέναν ἄλλον· ἀπὸ τὸ Σωκράτη πὺν γνώρισε και πὺν ἔζησε κοντά του· τὸ Σωκράτη πὺν ζῆ μέσα του. Ἄπὸ τὸν ἱστορικὸ λοιπὸν Σωκράτη ἔρχονται οἱ ρίζες τῶν λόγων τοῦ Πλάτωνος. Αὐτὸ πιστοποιοῦν οἱ ἱστορικὲς ἐρευνες· ὅτι δηλαδῆ ὁ Σωκράτης ἦταν στὸ βάθος ὅπως τὸν παρουσιάζει ὁ Πλάτων· δὲν εἶναι πλάσμα τῆς πλατωνικῆς φαντασίας. Ἡ γοητεία και ἡ ἀτοπία, ἡ αὐτοκυριαρχία και ἡ αὐτοσυγκέντρωση, ἡ δυσμορφία, ὅλα ἦταν χαρακτηριστικὰ τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτη.

Μποροῦμε, συνοψίζοντας, νὰ ποῦμε ὅτι δυὸ εἶναι οἱ κύριες πηγές τῆς σωκρατικῆς ἀτοπίας (τῆς ἀλλοκοτιᾶς) και τῆς γοητείας: α) ἡ ὅσο τὸ δυνατό πλη-

14. *Ὁπ. παρ. 221e - 222a.

ρέστερη αὐτοκυριαρχία⁽¹⁵⁾ καὶ β) ἢ ὅσο τὸ δυνατὸ μεγαλύτερη στροφή καὶ προσήλωση πρὸς τὸν ἐνδιάθετο λόγο, ἀλλὰ καὶ ἢ πραγμάτωση τῶν πορισμάτων του.

Δείχνουν καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ μὲ τρόπο ἀνάγλυφο τὸν ἄνθρωπο ποὺ οἰκοδομεῖ τὴ ζωὴ του ὑπεύθυνα ἀπάνω στὸ «γνῶθι σαυτόν».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΠΕΡΦΟΣ

15. Βλέπε καὶ παραπάνω σ. 22 κέ.

Δ) Καὶ πάλι τὸ γνῶθι σαυτὸν - Ὁ Σωκρατικὸς λόγος

“Ὅσα προηγήθησαν βοήθησαν, πιστεύω, νὰ κατανοήσωμε τὸ βαθύτερο, τὸ αἰώνιο νόημα τοῦ σωκρατικοῦ «γνῶθι σαυτὸν». Δὲν εἶναι κάλεσμα — ὅπως συχνὰ ἀπὸ παρερμηνεῖα θεωρεῖται — νὰ γνωρίσωμε τὸν ἑαυτό μας μὲ τὶς ἰδιαίτερες ἰκανότητες, ἰδιότητες καὶ ἀδυναμίες του, γιὰ νὰ στηρίξωμε μὲ τὴ γνώση αὐτὴ τὴν ὅποια δράση μας, νὰ ἔχωμε δηλαδὴ ἕνα ὅσο τὸ δυνατό σωστὸ μέτρο τῶν ἀπαιτήσεών μας ἀπὸ τὸν ἑαυτό μας. Δὲν εἶναι κάλεσμα γιὰ ψυχολογικὴ διερεύνηση τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἀλλὰ κάλεσμα νὰ γνωρίσωμε μέσα μας τὸν ἄνθρωπο, ὄχι τὸ ἄτομο ποὺ εἴμαστε, τὸν ἄνθρωπο σὲ ὅ,τι σταθερὸ καὶ καθολικὸ ἔχει, καὶ νὰ τὸν πραγματώσωμε. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ καίριο φιλοσοφικὸ καὶ μεταφυσικὸ αἶτημα, μπροστὰ στὸ ὁποῖο ἡ ψυχολογικὴ διερεύνηση, ὅσο πολύτιμη καὶ ἂν εἶναι, εἶναι κάτι τὸ δευτερεῦον.

Τὸ οὐσιῶδες καὶ πρωτεῦον γιὰ τὸν ἄνθρωπο κατὰ τὸ σωκρατικὸ «γνῶθι σαυτὸν» εἶναι νὰ κατανοήση, ὅπως εἶδαμε⁽¹⁾, ὅτι ἔχει τὴν πολύτιμη περιοχὴ τῶν «ἐφ’ ἡμῖν», ὅπου μπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ εἶναι κυβερνήτης, μὲ τὴν κατεύθυνση καὶ τὴν ποιότητα τῆς εὐπραξίας· νὰ κατανοήση ἀκόμη ὅτι κατέχει ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὸ ὄργανο γιὰ τὸ πολύτιμο τοῦτο ἔργο, τὸ νοῦ, τὸ λόγο.

Νοῦς λοιπὸν, λόγος εἶναι ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὸ

1. σ. 80 κέ.

Σωκράτη στην ἐσώτατη φύση του, νοῦς, πού νοεῖται ὀρθά, μόνο ὅταν δοῦμε ὅτι ὡς νοῦς, καὶ ἐπειδὴ εἶναι νοῦς, δουλεύει μὲ τὸ αἶτημα τοῦ βελτίστου.

Πρὶν προχωρήσωμε στὴν περαιτέρω ἐξέταση καὶ ἀνάλυση τοῦ σωκρατικοῦ λόγου, κρίνω καλὸ νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι τὸ βᾶθος τοῦ «γνώθι σαυτόν» τὸ ἀντλοῦμε κυρίως ἀπὸ τὸ Σωκράτη τῶν σωκρατικῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Μᾶς βοηθᾷ βέβαια καὶ ὁ Ξενοφῶν. «Ὅποιος γνωρίζει τὸν ἑαυτόν του, λέγει ὁ Σωκράτης του⁽²⁾, ξέρει τί τὸν ὠφελεῖ, τί μπορεί καὶ τί δὲν μπορεί νὰ κάμη. Μὲ τὸ νὰ κάμη μόνο ὅ,τι γνωρίζει, πορίζεται ὅσα τοῦ χρειάζονται καὶ ζῆ εὐτυχισμένος· ἀποφεύγοντας ὅ,τι δὲν ξέρει, γλιτώνει τὰ λάθη καὶ δὲ δυστυχεῖ. Ὦντας τέτοιος, εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν ἀξία τῶν ἄλλων, νὰ ἀντλή ἀπὸ αὐτοὺς ὠφελήματα καὶ νὰ φυλάγεται ἀπὸ τὰ κακά». Προϋποθέτουν αὐτὰ τὸ «γνώθι σαυτόν», πού ἔχει δείξει στὸν ἄνθρωπο ποιά εἶναι τὰ «ἐπιτήδεια» γι' αὐτόν. Ποιά μπορεί νὰ ξέρη καὶ ποιά ὄχι. Ἄν δὲν προσέξῃ κανεὶς αὐτά, μπορεί νὰ παρεξηγήσῃ τὸ κείμενο τοῦτο· νὰ δῆ σ' αὐτὸ ἓνα ὠφελιμιστικὸ πνεῦμα ἄλλης ὑφῆς, ἂν ξεχάσῃ ὅτι γιὰ τὸ Σωκράτη ὠφέλιμο εἶναι μόνο τὸ ἀγαθόν. Στὰ κείμενα τοῦ Πλάτωνος τέτοιος κίνδυνος ἢ φόβος δὲν ὑπάρχει.

Γιατὶ ὁ Πλάτων δίνει καθαρά τὴν ἐσωτερικὴ, τὴν πνευματικὴ ὑφῆ τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας, καὶ τὸ φιλοσοφικὸ βᾶθος τῆς. Γιὰ τοῦτο σ' αὐτόν θὰ ἀναζητήσωμε κυρίως τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν περὶ λόγου ἀντίληψη, καὶ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ λόγου.

Ὁ Σωκράτης ξεκινᾷ ὡς γνωστὸ πάντα σχεδὸν μὲ ἔρευνα ἢ ὁποῖα μὲ τρόπο ἐπαγωγικὸ τείνει, πάντα διαλογικά, στὴ σύλληψη τῆς καθολικῆς ἔννοιας, στὸ

2. Ἀπομν. IV, II 26. Πρὸβλ. Πλάτ. Φαῖδρος 229c.

ἐπαγωγικὸ δηλαδὴ συμπέρασμα. Ἐπὶ τὸ «καθ' ἕκαστον» «ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν», «διὰ τῶν μάλιστα ὁμολογούμενων» (3).

Ὡστε γιὰ νὰ πιάσουν τὸν τύπο — τὴν καθολικὴν ἔννοια — οἱ συζητητὲς ἀναφέρονται πάντα στὴν πείρα, αὐτὴν ἐπικαλοῦνται. Λείπει λοιπὸν ἐντελῶς ἀπὸ τῆς σωκρατικῆς συζητήσεως τὸ σοφιστικὸ παιχνίδι τῆς ρητορικῆς δεινότητος, ποὺ δὲν ἀντέχει καθόλου στὴν προσέγγιση πρὸς τὴν πείρα. Ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ τὴ λαμπρὴ ἀνασκευὴ τοῦ δεινοῦ εἰς τοὺς λόγους Πώλου ἀπὸ τοῦ Σωκράτη στὸ «Γοργία». Ἡ πορεία τοῦ σωκρατικοῦ λόγου εἶναι αὐτή, γιατί ἀποβλέπει στὴν ἀναμφιλόγωτατὴ ἀλήθεια, ποὺ μόνο ἔτσι εἶναι δυνατὸ νὰ τὴν φτάσῃ κανεὶς.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐργασίας ἔχομε κιόλας τὸ πρῶτο κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ σωκρατικοῦ λόγου, ὅτι θέλει νὰ εἶναι ἀντικειμενικός, ξένος πρὸς δογματισμούς. Ἡ μόνη δογματικὴ ἀπόφασις τοῦ Σωκράτη, ποὺ κι ἀπ' αὐτὴν δὲ λείπει καθόλου ἀποδεικτικὴ διερεύνησις, εἶναι ὅτι ὁ νοῦς, ὁ λόγος ἀποτελεῖ τὴν ἐσώτατη οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἀρκεῖται ὁ Σωκράτης νὰ καλῆ καὶ τοὺς ἄλλους νὰ συνειδητοποιήσουν τοῦτο τὸ γεγονὸς, ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ προέλθῃ ἡ ἀναμόρφωσις τῆς ψυχῆς τους καὶ ἡ σωστὴ ρύθμισις τῆς ζωῆς τους. Ἐτσι ἐξηγεῖται πῶς τὸ κεντρικὸ θέμα στίς καθημερινὰ συζητήσεις εἶναι πάντα τὸ ἴδιο στὸ βάθος: νὰ δείχνῃ πόσο οἱ ἄνθρωποι δὲ γνωρίζουν τὸν ἑαυτό τους, στὴν οὐσία του, πόσο ὄχι ὀρθῶς πιστεύουν πῶς τὸν ξέρουν. Νὰ δείχνῃ τὴν ἀγνοία γιὰ νὰ οἰστηλατήσῃ πρὸς τὴ γνῶσις, ποὺ εἶναι ἀρετή.

Πολύτιμο ὄπλο τοῦ λόγου στίς συζητήσεις αὐ-

3. Ξεν. Ἀπομν. IV, II 13, 15. Τὸ ἴδιο σχῆμα τηρεῖται πάντα καὶ στοὺς πλατωνικοὺς σωκρατικοὺς διαλόγους.

τὲς εἶναι ἢ εἰρωνεῖα, ὄχι φυσικὰ τὸ γνωστὸ ἐλάττωμα, ἀλλὰ ἢ εἰρωνεῖα ὡς φιλοσοφικὴ μέθοδος ἢ ὁποῖα ὠθεῖ πάντα στὸ ξεπέραςμα τῆς ἀπατηλῆς ἐπιφάνειας καὶ προσανατολίζει πρὸς τὸ βάθος. Ἡ Σωκρατικὴ εἰρωνεῖα δὲν εἶναι παρὰ ἢ μεθοδικὴ ἐφαρμογὴ στὴ συζήτηση τοῦ «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα».

Ὅταν ὁ Σωκράτης λέγῃ στὸ συνομιλητὴ του: ἐγὼ «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα», ἀλλὰ καὶ ὅταν δέχεται τὴν ἀποψή του, γιὰ νὰ φανοῦν ἔπειτα τὰ ἄτοπα πού συνάγονται ἀπὸ αὐτήν, καὶ τὶς δυὸ φορές μὲ τὴ μεθοδικὴ του εἰρωνεῖα βοηθᾷ πολὺτιμα τὸν ἄλλο νὰ γίνῃ ὁ κύριος ἐργάτης γιὰ τὴν ἀλήθεια. Νὰ δῆ τὴ σύλληψή της ὡς «τόκον»⁽⁴⁾ τῆς δικῆς του ψυχῆς καὶ ἔτσι νὰ τὴν κατακτήσῃ καὶ νὰ τὴ ζήσῃ. Ἔτσι εἶναι πού ὁ Σωκράτης ἔγινε ὁ πραγματικὸς ἰδρυτὴς τοῦ φιλοσοφικοῦ διαλόγου.

Δὲν εἶναι, εἶπαμε, δογματικὸς ὁ λόγος τοῦ Σωκράτη. Δὲ θέλει νὰ προσφέρῃ ἔτοιμη διδασκαλία στὸν ἄλλον. Θέλει νὰ εἶναι μόνο τὸ κίνητρο, πού θὰ βάλῃ σὲ δουλειὰ τὸν λόγο τοῦ ἄλλου. Γιὰ τοῦτο μόνιμη φροντίδα του εἶναι νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὶς συζητήσεις του τὴν ἀγωνιστικὴ μορφή. Ὡς τὴν ἐποχὴ του ὁ λόγος, στὰ δικαστήρια, στὴν πολιτικὴ ζωὴ, στὸ θέατρο ἦταν ἀγώνισμα. Ἀλλὰ καὶ οἱ σοφιστὲς ὡς ἀγώνισμα τὸν ἔβλεπαν, γιὰτὶ θῆρευαν τὴν ἐπιτυχία. Μὲ τὸ Σωκράτη παύει ὁ λόγος νὰ εἶναι ἀγώνισμα. Γιὰτὶ μοναδική του φροντίδα καὶ σκοπὸ θέτει νὰ ὑψώνῃ τὸν συνομιλητὴ του σὲ ἄξιο ἐρευνητὴ καὶ κριτὴ τοῦ ἑαυτοῦ του. Καὶ γιὰ τὸ ἔργο τοῦτο εἶναι ἀνάγκη οἱ συνομιλητὲς νὰ γίνουν συν-ζητητὲς (συνερευνητὲς), συνεργάτες τοῦ ἐνὸς καὶ κοινοῦ ἔργου, τῆς θήρας τῆς ἀλή-

4. Πλάτωνος Θεαίτητος, 150e κέ.

θειας. Δέν ὑπάρχει νικητῆς στή σωκρατικὴ συζήτηση.

Ἄξιζει νὰ ἐπιμείνωμε περισσότερο στή διαφορὰ τῆς σοφιστικῆς καὶ τῆς σωκρατικῆς λογικῆς διεργασίας. Ὡς πρὸς τὴ μορφή ἔχουν πολλὴ ὁμοιότητα· πολὺ ὠφελήθηκεν ὁ Σωκράτης ἀπὸ τὴν τυπολογικὴ διερεύνηση τῶν σοφιστῶν. Οἱ διαφορὲς ὅμως εἶναι οὐσιώδεις. Ὁ λογισμὸς τῶν σοφιστῶν εἶναι πέρα ὡς πέρα λεκτικός, ἐνδιαφέρεται μόνο γιὰ τὴν τυπικὴ σειρά. Τοῦ λείπει ἐντελῶς ὁ στοχασμὸς ποὺ θεμελιώνει τὴ σειρά. Τοῦτο, ἀντίθετα, εἶναι ἡ ἀκοίμητη φροντίδα τοῦ Σωκράτη. Ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ του, λείπει κατὰ κανόνα ὁ ἐγκυκλοπαιδισμὸς· τὸν ἀποκλείει τὸ «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα». Τοῦτο δὲ ἐλευθερώνει τὴν ἴδια ὥρα ἀπόλυτα τὴ συνείδηση, καὶ τὴν προσηλώνει στὸ ἔργο τῆς στοχαστικῆς διερεύνησης. Καὶ κάτι ἀκόμη οὐσιαστικό: ἡ τυπολογία τῶν σοφιστῶν εἶναι γεμάτη ρευστότητα καὶ μεταβλητότητα· ἡ σωκρατικὴ εἶναι σταθερὴ· δεδομένο της ἔχει τὸ περιεχόμενο τῆς ἴδιας τῆς ἠθικῆς συνείδησης. Αὐτὸ εἶναι ἡ σταθερὴ της ἀφετηρία.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ὁ Σωκράτης ἀρνεῖται πάντα νὰ ὑποταχτῆ στοὺς συνηθισμένους τρόπους τοῦ παιχνιδιοῦ, νὰ κάμη δηλαδὴ τὴ συζήτηση ἀγώνισμα. Κι ὅποτε ἡ συζήτηση κινδυνεύει νὰ πάρη αὐτὸ τὸν κατήφορο, βρίσκει ὁ Σωκράτης τὸν τρόπο νὰ τὴν ἐπαναφέρῃ στὸν ἴσιο δρόμο.

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀπάνω σ' αὐτό, ἕνα μέσα στὰ πολλά, δίνει ὁ «Πρωταγόρας» τοῦ Πλάτωνος⁽⁵⁾. Ὁ σοφιστῆς Ἴππίας ὁ Ἡλεῖος, προτείνει νὰ ἐκλέξουν «ραβδοῦχον καὶ ἐπιστάτην καὶ πρύτανιν», ὁ ὁποῖος νὰ ἐλέγχη «τὸ μέτριον μῆκος τῶν λόγων ἑκατέρου» (τοῦ Σωκράτη δηλαδὴ καὶ τοῦ Πρωταγόρα). Ὁ-

λοι δέχονται τὴν πρόταση τοῦ Ἰππία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Σωκράτη. «Αἰσχρὸν ἂν εἶη, λέγει ὁ Σωκράτης, βραβεύτην ἐλέσθαι τῶν λόγων».

Ὁ μόνος κριτῆς τοῦ λόγου δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ λόγο.

Συλλαμβάνομε, πιστεύω, τώρα βαρύτερα καὶ τὴν παιδαγωγικὴ οὐσία τῆς μεθόδου ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Σωκράτης στὶς συζητήσεις του, καὶ τὴν παιδαγωγικὴ οὐσία τοῦ «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα», ὅταν τὸ λέγη γιὰ τὸν ἄλλον.

Δὲν πρόκειται, ὅπως εἶπαμε καὶ στὰ προηγούμενα⁽⁶⁾, γιὰ δογματικὴ διακήρυξη ἀγνωστικισμοῦ. Ὁ Σωκράτης ξέρεي πολλά, τὸ ἀντιλαμβάνομαστε κάθε στιγμή· ξέρει ὅμως καὶ ὅτι ἡ αὐτογνωσία τότε ἔχει ἀξία, ὅταν κερδίζεται ἀπὸ τὸν καθένα, καὶ ἀπὸ μέσα ὅταν κατὰ κάποιον τρόπο γεννιέται μέσα του. Καὶ γιὰ τοῦτο ὅλα τὰ μεθοδικὰ του ὄπλα σ' αὐτὸ κατατείνουν.

Ἔτσι βλέπει τὸ ἔργο τοῦ Σωκράτη καὶ ὁ Κικέρων, ὅταν γράφει, τετρακόσια χρόνια ἀργότερα⁽⁷⁾: «Τῆ δικῆ σου κρίση πρέπει νὰ χρησιμοποιῆς γιὰ τὸν ἑαυτό σου» καὶ «Σπουδαῖο εἶναι τὸ βάρος ποὺ ἡ συνείδηση ἢ ἴδια ἔχει γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ τὶς κακίες. Ἄμα αὐτὴν τὴ βγάλωμε ἀπὸ τὴ μέση, ὅλα γκρεμίζονται».

Τρεῖς κύριες στιγμὲς ἢ φάσεις μπορούμε νὰ διακρίνωμε στὸ διάλογο τοῦ Σωκράτη, μὲ τοὺς ἄλλους. Ἡ πρώτη περιέχει ἐρωτήσεις, ποὺ σκοπὸ τους ἔχουν νὰ σπάσουν, ὅπως εἶπαμε, ἀρκετὲς φορὲς τὴν ψεύτικη ἀρμονία ποὺ ἔχει θρονιαστῆ μέσα μας καὶ ποὺ στηρίζεται

6. σ. 75 κέ.

7. «Tuo tibi iudicio est utendum». «Virtutis et vitiorum grave ipsius conscientiae pondus est; qua sublata jacent omnia».

Τὰ χωρία αὐτὰ χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Montaigne στὰ Δοκίμιά του. Βλέπε, L. Brunschvicg, *Le progrès...* σ. 3 καὶ Κικέρωνα: α) *De natura deorum* III, 85 β) *Tuscul. disput.* II, 63.

στήν άγνοια του έαυτού μας. Τή θέση τής ψεύτικης άρμονίας θά τήν πάρη τώρα ή δυσαρμονία. Μπαίνομε έτσι στή δεύτερη φάση. Οί έρωτήσεις τώρα σκοπό τους έχουν νά δείξουν ότι ή δυσαρμονία είναι πολύτιμη ένδειξη, γιατί όφείλεται στήν παρουσία μέσα μας ενός άκοίμητου Κέρβερου, πού δέν έγκρίνει τά έργα και τις σκέψεις μας. Περνάμε έτσι στήν τρίτη φάση. Η συνείδηση τής δυσαρμονίας ώθει στήν αναζήτηση νέας άρμονίας μέ τόν έαυτό μας, ύψηλότερης μορφής. Τή φτάνεις, όταν, μέ όδηγό τή σωστή αυτογνωσία, ακολουθώντας τις έπιταγές του λόγου, αναθεωρήσης τή διαγωγή σου. Σ' αυτό αποβλέπουν οι τρίτες έρωτήσεις.

Η παραπάνω ανάλυση δίνει τó σχήμα τής περίφημης μαιευτικής μεθόδου, πού τόσο γόνιμα ανέπτυξε και χρησιμοποίησε ό Πλάτων. "Όλα πείθουν ότι πατέρας τής μεθόδου αυτής, όπως του «έν οίδα ότι ουδέν οίδα», του «γνώθι σαυτόν», τής ειρωνείας, του φιλοσοφικού γενικά διαλόγου είναι ό Σωκράτης. Κύριο γνώρισμα τής μαιευτικής είναι, όπως έχουμε δει, ή επίδιώξη τής αυτενέργειας, τής αυτοαγωγής και τó ότι διέπεται από τó σεβασμό προς τόν άλλο. Μας έδωσαν, αλήθεια, μέ τή μαιευτική, ό Σωκράτης και ό Πλάτων, λαμπρό πρότυπο μεθοδικής συνεργασίας και αξιοποίησεως του άλλου στον έρευνητικό τομέα και στήν αυτοαγωγή του. "Ας σημειώσωμε ότι μέ ανάλογο πνεύμα ζήτησαν στήν εποχή μας νά ρυθμίσουν τή ζωή γενικά και τó έργο του σχολείου. Και για τούτο στή θέση του παλαιού σχολείου, του σχολείου τής αυθεντίας, έβαλαν τó νέο σχολείο, όπου ό μαθητής καλείται νά συνεργάζεται υπεύθυνα μέ τó δάσκαλο για τó έργο πού γίνεται και πού είναι έργο για τήν άγωγή τή δική του.

Θά μας παρατηρήσουν ίσως ότι μέ τά παραπα-

νω τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀναστροφή τοῦ Σωκράτη μὲ τοὺς ἄλλους τονίζουμε κυρίως τὴν τεχνικὴ τῆς παιδαγωγικῆς του ἐργασίας. Θὰ ἦταν λάθος. Ὅλα τὰ ὄπλα τοῦ Σωκράτη, τὰ πολὺ σωστὰ καὶ παιδαγωγικῶς, ἔχουν τὴ θεμελίωσή τους στὴ φιλοσοφικὴ περὶ ἀνθρώπου θεωρία τοῦ Δασκάλου. Ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ μεγάλη του αἰσιοδοξία καὶ πίστη πρὸς τὸν ἄνθρωπο.

Μοιάζει ὁ Σωκράτης μὲ ὅλα του τὰ ὄπλα, τοὺς τρόπους καὶ τίς σκέψεις, μὲ ἔμβλημά του τὸ «κοινῆ ζητητέον» νὰ λέγη στοὺς ἄλλους, στὸν καθένα: «Ἄνθρωπε, ὅ,τι ἐγὼ βρῆκα μέσα μου τὸ ἔχεις καὶ σύ. Κοινῆ εἶναι ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἔχεις λοιπὸν παρὰ νὰ σκάψης μέσα σου. Ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ διάσκεψη μὲ τὸν ἑαυτό μας. Ἀπὸ μᾶς ἐξαρτᾶται νὰ ὑψώσωμε ἀπεριόριστα τὸ μέσα μας ἄνθρωπο. Νὰ τὸν κυβερνήσωμε ἔτσι πὺ νὰ πραγματωθῇ ἡ οὐσία του. Ἀπὸ μᾶς νὰ φτάσωμε στὴ γόνιμη καὶ μόνιμη πηγὴ: τὴν ὁμολογία τῆς συνείδησης μὲ τὸν ἑαυτό της». Ἀπὸ δῶ ἀπορρέουν ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν ἄλλο καὶ τὰ μεθοδικὰ ὄπλα τοῦ Δασκάλου.

Ἀλλὰ τὸ «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα», ἔχει καὶ ἄλλο περιεχόμενο. Δὲν ἀποτελεῖ μόνον διακήρυξη τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἄλλον, γιὰ νὰ τὸν ὠθήσῃ στὴν αὐτενέργεια, εἶναι καὶ διακήρυξη τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μας ὡς πνεῦμα. Ἐκφράζει στὴν περίπτωση τούτη τὴν πιὸ ἀδέσμευτη στάση τοῦ λόγου ἀπέναντι στὰ ἴδια του τὰ ἔργα, ἀφοῦ ἔτσι τὸν κρατεῖ πάντα ἕτοιμο νὰ τὰ ἐλέγχει. Πάντα ἕτοιμο λοιπὸν νὰ δέχεται τὴν ἀλήθεια. Ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος πολύτιμα μᾶς διδάσκει ἀπάνω σ' αὐτό. Πόσες φορές, ἀλήθεια, μᾶς δείχνει τὸν ἄνθρωπο αἰχμάλωτο τοῦ ἴδιου τοῦ ἔργου του. Κάθε νέα κατάκτηση τοῦ λόγου, ἐνῶ ἀπολυτρώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ κάποια πλάνη, τοῦ γίνεται συνηθέ-

στατα τὴν ἴδια ὥρα φραγμὸς καὶ ἐμπόδιο γιὰ νέες κατακτήσεις. Τὸ σωκρατικὸ «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα», ἐκφράζει, ὡς πρὸς τὴν πλευρά του ποὺ ἐξετάζομε τώρα, μὲ τρόπο ἀνάγλυφο τὴν ἐτοιμότητα τοῦ πνεύματος, μέσα στὴν περιοχή τῆς γνώμης, τὴν περιοχή δηλαδὴ τῆς ἀνθρώπινης σοφίας, νὰ ἀναθεωρήσῃ τὸ ἔργο του, νὰ δεχτῆ κάθε μῆνυμα ποὺ ὁδηγεῖ πρὸς ἐντελέστερη κατάκτηση τῆς ἀλήθειας. Εἶναι σὰ νὰ λέγῃ: νὰ εἶσαι διαρκῶς ἀγρυπνος νοῦς⁽⁸⁾.

Αἰσιοδόξο καὶ πάλι τὸ περιεχόμενον τῆς σωκρατικῆς θέσης πού, ἔτσι ἰδωμένη, εἶναι ταυτόχρονα ἢ πολυτιμότερη ἐγγύηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος.

Ἵστερα ἀπ' αὐτὰ ἄς δοῦμε πάλι⁽⁹⁾, πληρέστερα ὅμως τώρα,, τίς ἐπιπτώσεις τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας στὴ δραματικὴ μοίρα ποὺ τοῦ ἐπιφύλαξαν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τὴν αἰτιολογία τους.

Ἄρνεϊται, εἶπαμε, ὁ Σωκράτης τὴν ἀγωνιστικὴν στάση καὶ θέτει τὸν λόγο καὶ τὴν ἀλήθεια μοναδικούς κριτές. Ἄρνεϊται λοιπὸν τὴν κρίση τῶν «πολλῶν καὶ μὴ ἐπαϊόντων»⁽¹⁰⁾, ἄρα καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων. Τοῦτο τὸν κάνει ὑποπτο στὸν Ἀθηναῖο πολίτη τοῦ πέμπτου αἰῶνα μὲ τὴ γνωστὴ εὐαισθησία του γιὰ τὸ δημοκρατικὸ του πολίτευμα.

Μὲ τὴ βαθιὰ πίστη ὅτι μὲ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελεῖ εἶναι συνεργὸς τοῦ Θεοῦ, αἰσθάνεται ὁ Σωκράτης ἀπεριόριστη ἐλευθερία στὸν ἔλεγχο τῶν προσώπων. Γιὰ τὸ καλὸ τους πιστεύει ὅτι τοὺς ἐλέγχει. Ὁ ἔλεγχος ὅμως ἐξοργίζει. Τὸ πρόσωπο ποὺ ἐλέγχεται κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν σιδερένια λογικὴ τοῦ Σωκράτη, ἔχει στὸ τέλος νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἓνα σοβαρὸ δίλημμα: ἢ νὰ

8. Βλέπε καὶ σ. 75 κέ.

9. Βλέπε σ. 49 κέ.

10. Πλάτωνος Κρίτων, 48α.

ὁμολογήσει τὴν ἀμάθειά του, νὰ πάψη λοιπὸν νὰ εἶναι αὐτὸς ποὺ ἦταν, νὰ ἀλλάξῃ· ἢ νὰ πῆ ὅτι τοῦ ἀρέσει νὰ ζῆ ὅπως ζῆ. Τοῦτο τὸ δεύτερο φοβερὸ σκέλος, ὅταν σ' αὐτὸ ἐπιμείνη, γεμίζει τὴν ψυχὴ του μὲ ὀργὴ κατὰ τοῦ Σωκράτη. Οἱ Τριάκοντα τοῦ ἀπαγόρευσαν, νὰ ἀσκῆ τὸ ἔργο του⁽¹¹⁾. Δὲν πειθάρχησεν ὁ Σωκράτης, δὲν πρόλαβαν ὅμως ἐκεῖνοι νὰ τὸν ἐκτελέσουν. Ἦρθε ἡ δημοκρατία, καὶ αὐτὴ τοῦ ἀφαίρεσε τὴ ζωὴ. Ἡ θεωρία του γιὰ τὸ λόγο κριτῆ, καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν προσώπων, αὐτὰ τὸν ἔφεραν στὸ κῶνειο.

Αὐτὰ εἶναι τὰ καινὰ «δαιμόνια» ποὺ εἰσήγαγεν ὁ Σωκράτης στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου· γι' αὐτὰ καταδικάστηκε, ὄχι γιὰ διαφθορὰ τῶν νέων καὶ ἀδεία.

Ταιριάζει, ἀφοῦ πολλές φορές μιλήσαμε γιὰ τὸν ἔλεγχον τῶν προσώπων, νὰ δώσωμε δύο τυπικὰ παραδείγματα καὶ νὰ κλείσωμε μὲ αὐτὰ τὸ τμῆμα τοῦτο.

Τὸ ἓνα ἀναφέρεται στὸν Ἀλκιβιάδη⁽¹²⁾. Μετὰ συζήτηση δέχτηκαν καὶ οἱ δύο — ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης — ὅτι ἡ κακία εἶναι «δουλοπρεπές» καὶ ἡ ἀρετὴ «ἐλευθεροπρεπές» πράγμα. Πρέπει λοιπὸν κανεὶς νὰ ἀποφεύγῃ τὴ δουλοπρέπεια. Ἐρωτᾷ τότε ὁ Σωκράτης τὸ συνομιλητῆ του: Ἐσὺ ἔχεις συναίσθησιν σὲ ποιά κατάστασιν βρίσκεσαι; Νομίζω, ἀπαντᾷ ὁ Ἀλκιβιάδης, πὼς ξέρω πολὺ καλὰ τὴν κατάστασίν μου. Αὐτὴ ἡ ὁμολογία, ἂν συνειδητοποιηθῆ, γεννᾷ μὲ τρόπο φυσικὸ τὴν ἀνάγκη γιὰ βελτίωσιν.

Τὸ δεύτερον ἀναφέρεται στὴ συζήτηση τοῦ Σωκράτη μὲ τὸ γιό του Λαμπροκλῆ, ποὺ δὲ φερνόταν καλὰ στὴ μητέρα του, μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι καὶ κείνη δὲν

11. Μὲ πρότασιν τοῦ Κριτία ἐγένετο ἡ ἀπαγόρευσις γιὰ «νὰ κλείσῃ ὁ ἀνήσυχος ἄνθρωπος τὸ στόμα του». Ξενοφ. Ἀπομν. 1, 2, 31 κέ. 4, 4, 3.

12. Πλάτωνος Ἀλκιβιάδης 135α κέ.

του φέρεται καλά⁽¹³⁾. «Πές μου, παιδί μου, λέγει ο Σωκράτης, ξέρεις ότι υπάρχουν άνθρωποι που τους λέμε ἀχάριστους;... Ἀχάριστους ὀνομάζουμε ἐκείνους που εὐεργετήθηκαν καί, ἐνῶ μποροῦν νὰ δείξουν τὴν εὐγνωμοσύνη τους, δὲν τὸ κάνουν... Δὲ σοῦ φαίνεται ὅτι τοὺς ἀχάριστους πρέπει νὰ τοὺς βάλωμε μαζί μὲ τοὺς ἀδίκους;... καί ὅσο πιὸ μεγάλες καλοσύνες δέχτηκαν οἱ ἀχάριστοι τόσο πιὸ χτυπητὴ ἢ ἀδικία τους...;». Μὲ τίς ἐρωτήσεις αὐτές θεμελιώνεται ὀρισμένη ἠθικὴ ἀρχή, πού τὴ δέχεται καὶ ὁ Λαμπροκλῆς.

Ὁ Σωκράτης τότε προχωρεῖ σὲ συγκεκριμένη ἐφαρμογή της, στὴν περίπτωση πού ἀφορᾷ τὸ Λαμπροκλῆ. «Οἱ εὐεργεσίες, ἐρωτᾷ, πού δεχτήκαμε ἀπὸ τοὺς γονεῖς μας δὲν εἶναι οἱ μεγαλύτερες ἀπὸ ὅλες τίς ἄλλες; Δὲν ὑπῆρχαμε καὶ τοὺς χρωστᾶμε τὴν ὑπαρξή μας. Ἡ μητέρα μάλιστα μὲ κόπο δέχεται στὰ σπλάχνα της βάρος πού βάζει σὲ κίνδυνο τὴ ζωὴ της· γεννᾷ τὸ παιδί μὲ σκληροὺς πόνους, τὸ θηλάζει...».

Ὁ Λαμπροκλῆς στὸ τέλος δέχεται ὅτι μόνο εὐγνωμοσύνη πρέπει νὰ δείχνωμε στοὺς γονεῖς. Ἔτσι ὁ ἔλεγχος καταλήγει σὲ κάθαρση· φέρνει σὲ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῆς διαγωγῆς. Πότε ὅμως; Μόνα ὅταν συνειδητοποιηθῆ τὸ πόρισμα, ὅταν ἀποκτήσῃ ὁ ἐλεγχόμενος γνώση ἀπὸ μέσα, πραγματικὴ κατάφαση τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν συνειδήσή του· γνώση δηλαδὴ ὅπως τὴ θέλει ὁ Σωκράτης. Ἀλλιῶς μένει μιὰ πληροφόρηση πού βόμβησε ἀπ' ἔξω στ' αὐτιά του καὶ τὴν παίρνει ὁ ἄνεμος.

Ὅλα ὅσα εἶπαμε γιὰ τὸ σωκρατικὸ λόγο καὶ ἀπὸ ἀφορμὴ του γιὰ τὴν μέθοδο ἐργασίας τοῦ Δασκάλου πείθουν ὅτι πρῶτος αὐτὸς θεμελίωσε τὸ διάλογο ὡς

13. Ξενοφῶν, Ἀπομνημονεύματα, 2, 2.

φιλοσοφική μέθοδο. Μέγα και πολυσήμαντο γεγονός. Ἐκ τῆς σωκρατικῆς τούτης ρίζας θὰ ἀναβλαστήσουν οἱ γραπτοὶ πιά πλατωνικοὶ διάλογοι, καὶ οἱ διάλογοι τῶν ἄλλων σωκρατικῶν, καὶ θὰ προβληθῇ ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος ὡς κύριο καὶ αἰώνιο ὄπλο τῆς σκέψης στὴ φιλοσοφία καὶ στὴν ἐπιστήμη ἀκόμη, κυρίως τὴ σύγχρονή μας ἐπιστήμη, ποὺ διαλεκτικὰ ἐπεξεργάζεται τὸν κόσμον τοῦ ἀπειροελαχίστου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΡΙΚΟΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ